

Charles Lewinsky

Het lot van de familie Meijer

Vertaald door Elly Schippers

SIGNATUUR

2007

1871

1

Altijd als hij gestorven was, kwam hij weer terug.

Op de laatste dag van de rouwweek, wanneer het verlies was opgegaan in het leven van alledag, wanneer je de pijn al moest zoeken zoals een muggenbeet die gisteren nog jeukte en vandaag nauwelijks meer te voelen is, wanneer iedereen een pijnlijke rug had van het zitten op de lage krukjes waarop de nabestaanden die zeven dagen volgens oud gebruik plaatsnemen, dan was hij er gewoon weer bij. Samen met de andere bezoekers kwam hij onopvallend de kamer binnen, op het oog in niets van hen verschillend. Alleen bracht hij geen eten mee, ook al was dat de gewoonte. In de keuken stonden rijen pannen en afgedekte schalen, een erewacht voor de overledene. Hij kwam met lege handen, pakte ook een stoel, zei geen woord wanneer hij door de rouwenden niet werd aangesproken, stond op wanneer zij baden, ging zitten wanneer zij gingen zitten. En als de anderen dan hun woorden van troost mompelden en afscheid namen, bleef hij gewoon zitten en was er weer, zoals hij er altijd geweest was. Zijn naar vochtig stof ruikende geur vermengde zich met de andere geuren van het sterfhuis: zweet, vetkaarsen, ongeduld. Hij hoorde er weer bij, rouwde mee, nam afscheid van zichzelf, zuchtte zijn vertrouwde, half gekreunde, half gesnurkte zucht, viel met hangend hoofd en open mond in slaap en was er weer.

Salomon Meijer stond op van zijn krukje, hees zijn lichaam omhoog als een zwaar gewicht, als een kwart koe of een baal meel, rekte zich uit zodat zijn schoudergewrichten kraakten en zei: 'Noe, laten we aan tafel gaan.' Hij was een grote, breedgebouwde man, al leek hij niet sterk omdat zijn hoofd te klein was voor zijn postuur, het hoofd van een geleerde op het lichaam van een boer. Hij had bakkebaarden die – veel te vroeg, vond Salomon – al een beetje grijs begonnen te worden. Daarnaast, omlijst door de baard, vormde een vlechtwerk van gesprongen adertjes twee rode vlekken, waardoor hij er altijd angesjikkert uitzag, hoewel hij alleen bij de plechtige kidoesj wijn dronk en verder hoogstens op heel hete dagen weleens een biertje. Al het andere benevelt het

hoofd, en het hoofd is het belangrijkste lichaamsdeel van een veehandelaar.

Hij was helemaal in het zwart, niet ten teken van rouw maar omdat hij zich geen andere kleur kon voorstellen, en droeg een ouderwetse geklede jas van zwaar laken. Nu er geen bezoekers meer werden verwacht, maakte hij de knopen los en liet de jas zonder om te kijken achter zich vallen. Hij ging ervan uit dat zijn Golde hem wel zou opvangen en netjes over de leuning van een stoel zou leggen. Daar school niets tirannieks in, het was alleen de vanzelfsprekendheid van een duidelijke taakverdeling. Hij trok zijn zijden keppeltje recht, een overbodig gebaar omdat het in geen jaren was verschoven, want op de schedel van Salomon Meijer groeiden geen weerbarstige haren. Als jongeman was hij door zijn vrienden al de gallech genoemd, de priester, omdat de kale plek op zijn hoofd deed denken aan een tonsuur.

Op weg naar de keuken wreef hij in zijn handen, zoals hij altijd deed wanneer ze gingen eten, alsof hij zich al waste voordat hij bij het water was.

Golde, de vrouw van Salomon Meijer, moest haar armen boven haar hoofd houden om de jas uit te slaan. Ze was klein van postuur en vroeger ooit tener geweest, zo tener dat in het eerste jaar van hun huwelijk een grappige gewoonte was ontstaan die geen enkele buitenstaander begreep, als hij haar al opmerkte. Wanneer Salomon bij het begin van de sabbat tot lof van de vrouw des huizes het Bijbelvers 'Eisjes chajil mi jimto' opzei, maakte hij na de eerste woorden een pauze en keek zoekend om zich heen, alsof hij niet 'Wie een degelijke vrouw vindt' had gezegd, maar 'Wie vindt de degelijke vrouw?' Vroeger, pas verliefd en pas getrouwd, had hij daar elke vrijdagavond een hele pantomime bij opgevoerd. Overdreven onhandig had hij naar zijn kleine, fijne vrouwtje gezocht en als hij haar dan eindelijk had gevonden, had hij haar aan zijn borst gedrukt en zelfs gekust. Nu was daar niets anders van over dan een pauze en een blik en als iemand hem naar de reden daarvan had gevraagd, had Salomon Meijer zelf diep moeten nadenken.

Golde was met de jaren dik geworden, ze repte zich wijdbeens door het leven, een gehaaste boer bij het zaaien. Ze droeg haar jurk met de zwartzijden linten als een kruik de kruikenzak en de rossige sjeitel zat op haar hoofd als een vogelnest, hoewel hij door de beste pruikenmaakster van Schwäbisch Hall was gemaakt. Ze had de gewoonte aangenomen haar onderlip diep in haar mond te trekken en erop te kauwen, waardoor het leek of ze geen tanden had. Soms had Salomon het gevoel dat op een gegeven moment – nee, niet op een gegeven moment, moest hij zichzelf dan verbeteren: dat na die langdurige, pijnlijke bevalling, na die nachten vol zinloos geschreeuw een jonge vrouw hem had verlaten en

dat hij er een matrone voor in de plaats had gekregen. Maar dat kon Golde niet verweten worden en wie een degelijke vrouw vindt, zo staat er geschreven, heeft daarmee iets waardevollers verkregen dan de kostbaarste koralen. Hij zei het elke week, maakte een pauze en keek zoekend om zich heen.

De jas hing nu over de leuning van de leren stoel waarin Salomon graag uitrustte als hij een hele dag op pad was geweest, maar die hij vandaag aan de rebbe, rav Bodenheimer, had aangeboden. Nu moesten de stoelen weer op hun plaats gezet worden, er moest weer orde worden geschapen rond oom Melnitz, wiens kin op zijn borst hing als bij een dode.

‘Noe? Ik heb honger!’ riep Salomon vanuit de keuken.

Gewoonlijk, in elk geval wanneer de heer des huizes niet voor zaken onderweg was, at de familie Meijer in de voorkamer, door Mimi graag de salon genoemd, hoewel hij bij haar ouders gewoon en poosjet kamer heette. Vandaag was daar de grote tafel tegen de muur geschoven, zodat de sjabbeslamp midden in de kamer bungelde, ze hadden plaats moeten maken voor de bezoekers, veel plaats, want Salomon Meijer was een gerespecteerd man in Endingen: lid van het kerkbestuur en beheerder van de armenkas. Wie bij zijn simches een glaasje kersenbrandewijn ‘op het leven’ had gedronken, die kwam hem ook in een sjivve eer bewijzen, want je kon nooit weten wanneer je hem nog eens nodig had. Salomon stelde dat zonder verwijt vast.

Deze keer aten ze dus in de keuken, waar Chanele alles al had klaargezet. Ze was een arm familielid, dachten de mensen in de gemeenschap, al wisten zelfs de in de misjpochologie meest bedreven oude vrouwen niet te vertellen aan welke tak van de stamboom van de Meijers ze ontsproten kon zijn. Salomon had haar nu bijna twintig jaar geleden van een zakenreis uit de Elzas meegebracht, een krijsend, spartelend wurm, in doeken gewikkeld als een Straatsburgse stopgans. ‘Waarom zou hij haar in huis genomen hebben als ze geen familie was?’ vroegen de oude vrouwen en sommige, bij wie de tanden waren uitgevallen en die daarom van iedereen het slechtste dachten, wezen er met een veelzeggend knikje op dat Chanele precies dezelfde kin had als Salomon en dat je je wel kon voorstellen waarom hij toen zo vaak in de Elzas had moeten zijn.

In werkelijkheid zat het heel anders. De gojse dokter had Salomon uitgelegd dat Golde door de zoon die ze in stukken hadden moeten snijden om hem uit zijn moeder te halen, zo was verscheurd dat ze nog zo’n zware bevalling niet zou overleven; hij moest dankbaar zijn dat hij ten minste één kind had, al was het dan maar een meisje. ‘Dank úw God,’ had hij gezegd, alsof er meerdere goden waren, die hun bevoegdheden

even duidelijk onder elkaar hadden verdeeld als de gemeentearts en de veearts.

Nu weet ieder praktisch denkend mens dat één kind veel meer werk met zich meebrengt dan twee en toen zich op een van zijn reizen de gelegenheid voordeed – een moeder was in het kraambed gestorven, waardoor haar man zijn verstand had verloren – greep Salomon zijn kans, een investering, even praktisch en onsentimenteel als wanneer je een kalf goedkoop op de kop tikt en het voert tot het als melkkoe zijn geld dubbel en dwars waard is.

Dus was Chanele geen dochter maar ook geen dienstmeisje, werd ze nu eens als het ene behandeld en dan weer als het andere, lag ze niemand na aan het hart en zat ze niemand in de weg. Ze droeg zelfgemaakte kleren of afdankertjes van Mimi en haar haar zat in een netje, zoals bij een getrouwde vrouw. Wie geen bruidsschat heeft, hoeft zich ook niet mooi te maken. Als ze lachte was ze best knap, alleen waren haar wenkbrauwen te breed, ze haalden een streep door haar gezicht zoals je een streep haalt door een verkeerde of voldane rekening.

Chanele had in de keuken opgediend. Ze had niet hoeven koken, want om de rouwenden dat werk te besparen brengen de mensen in een sjive iets te eten mee. Toch brandde er in het fornuis een flink vuur van knappend sparrenhout, dat snel warmte gaf. 's Nachts vroor het nog steeds, hoewel ze over twee weken al de seider zouden vieren; Pesach viel vroeg in het jaar 1871.

‘Noe?’

Als Salomon Meijer honger had, werd hij ongeduldig. Hij zat aan tafel en had zijn handen links en rechts op het blad gelegd, zoals de moheel zijn instrumenten klaarlegt voor de besnijdenis. Hij had al moutsie gemaakt, een stukje brood met zout bestrooid, er de zegen over uitgesproken en het in zijn mond gestopt. Maar daarna had hij niet opnieuw toegetast, want hij stelde er prijs op dat als hij al eens thuis was, ze met z'n allen aan tafel zaten. In z'n eentje eten kon hij de hele week. Hij trommelde met zijn rechterhand op het tafelblad, waarbij hij telkens op de maat zijn pols optilde, zoals muzikanten doen als ze de toehoorders hun vaardigheid willen tonen. Zijn vingers dansten, maar het was geen vrolijke dans, net als in de kroeg kon het makkelijk ontaarden in een knokpartij.

Eindelijk kwam Mimi binnen, met een theatraal trippelpasje dat duidelijk moest maken hoezeer ze zich haastte. Ze had zich geheel onnodig nog een keer verkleed en droeg nu een muisgrijze kamerjas, die een tikeltje te lang was, zodat de zoom over de stenen vloer sleepte. ‘Die mensen,’ zei ze. ‘Al die mensen! Is het niet *ennuyant*?’

Mimi hield van dure woorden, zoals ze hield van alles wat elegant was.

Ze pikte ze op in gojse boeken die ze stiekem leende van Anne-Kathrin, de dochter van de schoolmeester, en ze strooide ze als stofgoud in het dagelijks gesprek. Vanwege haar hang naar het voorname vond ze het ook niet prettig dat ze nog altijd Mimi werd genoemd, een kindernaam die ze allang – ‘Echt, mamme, allang!’ – ontgroeid was. Op haar vijftiende – je mocht haar er niet aan herinneren omdat het gevaar bestond dat ze in tranen uitbarstte – had ze een keer haar zinnen gezet op Mimollette, en Salomon, nooit afkerig van een grapje, had haar een paar dagen inderdaad zo genoemd, tot hij haar lachend bekende dat een Franse kaassoort zo heette. Sindsdien deed ze haar best om ten minste de naam Miriam erdoor te drukken. Zo heette ze ook echt, maar tegen de oude familiegewoonte om haar Mimi te noemen kon ze niets uitrichten.

Mimi had alles wat hoort bij een schoonheid: een gave blanke huid, volle lippen, grote bruine ogen, die altijd een beetje vochtig glansden, en lang, zacht golvend zwart haar. Maar om de een of andere reden – ze had al uren voor de spiegel gezeten en er geen verklaring voor gevonden – pasten die perfecte delen niet echt bij elkaar, zoals een soep ondanks voortreffelijke ingrediënten soms gewoon niet wil smaken. Ze liet niets van haar twijfel merken, integendeel, ze deed liever trots en zelfs uit de hoogte, zodat haar moeder al meer dan eens had gevraagd of ze zich soms voor de Bijbelse Ester hield en wachtte tot de boden, op zoek naar de mooiste maagden, naar Endingen kwamen om haar naar hun koning te voeren.

Nu zaten ze met z'n vieren om de tafel. Er waren grotere gezinnen in de gemeenschap, maar als Salomon Meijer de zijnen zo zag, was hij heel tevreden met wat God hem had geschonken, een praktische tevredenheid, die erop berustte – en wie weet zoiets beter dan een veehandelaar die overal komt? – dat hij het veel slechter had kunnen treffen.

Er stond, zoals na een sjiivve altijd het geval is, veel te veel eten op tafel. Alleen al drie schalen met fijngehakte eieren, een halve karper in gelei, een bord met haring – miezerige, magere harinkjes, want al had hij voor zijn winkel een naambord laten schilderen dat breder was dan de hele zaak, rode Moïse was een krent. Het was de gewoonte om de meegebrachte spijzen gewoon neer te zetten, zonder naam en zonder bedankje, maar men kende het dessin van de borden, wist van wie welk servies was – hoe had het anders de volgende dag teruggegeven kunnen worden? De pot met zuurkool, dat was ook zonder het afgebroken oor wel duidelijk geweest, kwam van Feigele Dreifuss, die door iedereen alleen maar moeder Feigele werd genoemd omdat ze de oudste van het dorp was. Ze maakte elke herfst twee grote vaten zuurkool met jeneverbessen in, hoewel er in haar huishouden allang niemand meer was om het op te eten, en gaf het dan te pas en te onpas weg. Ze nam het mee voor

kraamvrouwen om ze te sterken en voor nabestaanden om ze te troosten.

Op het buffet, in een krant gewikkeld en helemaal in de hoek geschoven als gestolen goed, lag een gevlochten brood, een prachtige, met maanzaad bestrooide berches, die ze morgen onopvallend aan de eenden en kippen zouden voeren. Christian Hauenstein, de dorpsbakker in wiens oven ze allemaal hun sjabbesbroden bakten en hun sjabbeskoegel opwarmden, had het gestuurd, natuurlijk zonder zelf langs te komen. Hij was een modern mens, een vrijzinnige, zoals hij graag benadrukte, die zijn joodse klanten wilde bewijzen dat hij hen waardeerde en geen vooroordelen tegen hen koesterde. Niemand had het ooit over zijn hart kunnen verkrijgen hem te vertellen dat ze zijn goedbedoelde broden niet mochten eten omdat ze niet koosjer waren.

Maar wie heeft er brood nodig als er kwaraktaart op tafel staat? Zeker als het de legendarische kwaraktaart van Sarah Pomeranz is. Naftali Pomeranz, aan zijn naam niet moeilijk als vreemdeling te herkennen, was dan wel een belangrijk man – slachter én synagogedienaar, sjocheet én sjammes, hij leek in die functies zelfs een dynastie te willen stichten en zijn zoon Pinchas, die zijn opvolger moest worden, wist de halssnede al even onberispelijk uit te voeren als zijn vader –, maar voor de werkelijke reputatie van de familie zorgde toch Sarah met haar taart, een meesterwerk, vond iedereen, ‘zoals Rothschild het niet beter voorgezet krijgt’, en dat was het grootste compliment dat op culinair gebied in het dorp werd gegeven.

Salomon had een tweede stuk op zijn bord laten leggen en smulde, terwijl Golde, niet in de wieg gelegd om stil te zitten, er met naar binnen gezogen onderlip al driftig over nadacht wat ze in welke schaal moest overdoen om al het vreemde servies de volgende ochtend afgewassen en wel terug te kunnen brengen. Mimi zat met een stukje taart te knoeien. Ze verdeelde het met haar vork in steeds kleinere helften en trok daarbij het discreet weerzin uitdrukkende gezicht van een dokter die door zijn beroep wordt gedwongen tot een onaangename ingreep.

‘Morgen moet ik om vier uur de deur uit,’ zei Salomon. ‘Pak alles wat er van de taart over is maar in als proviand.’

‘Bijna alles. Eén stuk moet er voor mij overblijven.’ Chanele, die door haar onzekere positie in het huishouden heel goed had leren observeren, wist precies wanneer ze zich zulke kleine vrijpostigheden kon veroorloven. Nu had Salomon lekker gegeten, dus was hij mild gestemd.

‘Goed dan, een deel van wat er over is.’

Mimi schoof haar verkrumelde taart opzij. ‘Ik snap niet wat jullie eraan vinden. Hij smaakt *ordinaire*.’ Ze sprak het woord met zo’n tuitmondje uit dat iedereen wist dat ze het op z’n Frans bedoelde.

Golde pakte het bord, bekeek het verwijtend – ‘Verspilling!’ betekende haar blik – en zette het bij het andere servies, dat Chanele straks zou afwassen. ‘Waar ga je morgen heen?’ vroeg ze aan haar man, niet uit echte belangstelling, maar omdat een eisjes chajil de juiste vragen stelt.

‘Naar Degermoos. De jonge boer Stalder wil met me praten. Ik kan me wel voorstellen waarover. Zijn hooi raakt op. Hij wilde niet van me aannemen dat hij te veel koeien op stal zette, met dat slechte land van hem. Nu wil hij dat ik ze terugkoop. Maar daar begin ik niet aan. Niemand heeft koeien nodig als het gras nog niet groeit.’

‘En daarom ga je naar hem toe? Om niet te kopen?’

‘Déze keer niet. In Vogelsang is iemand z’n stal besmet. Die heeft te veel hooi. Dat zal ik tegen Stalder zeggen, dan kan hij een voorraad inslaan.’

‘En wat levert jou dat op?’

‘Vandaag niets. Morgen misschien ook niets. Maar overmorgen ...’ Salomon krauwde in zijn bakkebaard, vanwege de taartkrumels en omdat hij tevreden was over zichzelf. ‘Ooit zal hij een beheime te koop hebben, een dier dat ik kan gebruiken. Ik zal een bod doen en hij zal het aannemen omdat hij bij zichzelf denkt: die jood met de paraplu is een fatsoenlijk mens. En dán koop ik.’

Dat met die paraplu zat zo: altijd als Salomon Meijer langs de dorpen trok, had hij een grote zwarte paraplu bij zich, die vanboven samengebonden was zodat de stof bol stond als een tas. Hij gebruikte de paraplu als wandelstok. Bij elke stap zette hij hem stevig op de grond en liet op modderige wegen of in de sneeuw een duidelijk spoor achter: de afdrucken van twee zware, bespijkerde zolen en rechts daarvan een rij gaatjes, even regelmatig als een fatsoenlijke boerin ze maakt bij het bonen poten. Het bijzondere van de paraplu en dat waar de mensen over praatten, was dat Salomon hem nooit opzette, wat voor weer het ook was. Zelfs als het pijpenstelen regende, alsof de tijd was gekomen voor een nieuwe Noach en een nieuwe ark, trok Salomon alleen zijn hoed verder voorover, sloeg als het heel erg werd de panden van zijn lange jas over zijn hoofd en liep verder, leunend op de paraplu, de punt om de andere stap in de grond borend, zodat de regen zich achter hem in een reeks meertjes verzamelde. Dat was waar hij in de omtrek van Endingen om bekendstond en om werd uitgelachen en als hij net als rode Moïse een naambord had laten schilderen, dan had er, om kopers de weg te wijzen, niet VEEHANDEL SAL. MEIJER op moeten staan, maar DE JOOD MET DE PARAPLU.

Salomon boerde behaaglijk, zoals na de grote sjabbessoede, wanneer het bijna een mitswe is, een godgevallige daad, om veel te eten. Mimi vertrok haar gezicht en mompelde iets wat waarschijnlijk Frans was, in elk geval afkeurend. Salomon nam een snuifje uit zijn tabaksdoos,

maakte met opgetrokken neus een grimas en niesde vervolgens luid en opgelucht. ‘Nu mis ik nog maar één ding,’ zei hij terwijl hij vol verwachting om zich heen keek. Omdat ze nog wel langer in de keuken zouden zitten was Chanele in de kamer de tweede petroleumlamp gaan halen; nu haalde ze uit haar ene schortzak een stenen kruikje, uit haar andere een tinnen beker en zette ze voor hem neer. ‘Ze kan toveren als de heks van Endor,’ zei Salomon tevreden en hij schonk in.

Toen was het gesprek in de keuken ingeslapen, zoals een kind midden onder het spelen opeens in slaap valt. Chanele waste in de grote, bruine, houten emmer het serviesgoed af; het rammelde alsof het van heel ver kwam. Golde zette de afgedroogde borden terug in het rek, voor elk bord liep ze die paar passen heen en weer, een dans zonder partner waarbij Salomon met gesloten ogen een deuntje neuriede, meer uit voldaanheid dan uit muzikaliteit. Mimi veegde verwijtend onzichtbare kruimels van haar kamerjas en vroeg zich af of ze niet toch een andere stof had moeten kiezen; ze had deze alleen genomen omdat de handelaar hem ‘duifgrijs’ had genoemd, een mooi, zacht, glanzend woord. Duifgrijs.

Bij het huis van de burens, dat eigenlijk hetzelfde huis was, niet gescheiden door een brandmuur, maar toch een ander huis omdat de wet dat wilde, bij de andere ingang van het huis dus, werd plotseling op de deur gebonsd, ongeduldig en hard, zoals je bij de vroedvrouw klopt als er iemand ter wereld komt of bij de chevre, het begrafenisgenootschap, als iemand de wereld verlaat. Het was geen tijdstip waarop de mensen in Endingen nog bezoek kregen, de joden niet en ook de gojem niet. In de andere helft van het huis, met eigen voordeur en eigen stoep, om te voldoen aan de wet die voorschreef dat christenen en joden niet in hetzelfde gebouw mochten wonen, leefde hun huisbaas, de kleermaker Oggenfuss, met zijn vrouw en drie kinderen, vredelievende mensen als je wist hoe je met ze moest omgaan. Ze leefden als goede burens, wat betekende dat ze elkaar welwillend negeerden. De dood van oom Melnitz en al die rouwenden die zeven dagen lang op bezoek waren gekomen hadden ze bij Oggenfuss bewust niet waargenomen, met de ingestudeerde blindheid van mensen die dichter op elkaar wonen dan hun eigenlijk lief is. En ook nu er iets ongewoons, voor Endingense begrippen bepaald sensationeels aan de gang was, keken ze elkaar bij Meijer in de keuken slechts vragend aan. Salomon haalde zijn schouders al op en zei: ‘Noe!’ – wat in dit geval zoveel betekende als: ‘Laat ze de deuren maar inslaan als ze willen, dat gaat ons niks aan.’

Bij de burens waren voetstappen te horen, onrustig heen-en-weerge-loop waaruit je, als je nieuwsgierig was geweest, had kunnen opmaken dat iemand die al naar bed was gegaan een kaars zocht, een fidibus om

die in het haardvuur aan te steken, en een omslagdoek om het nachthemd mee te bedekken. Daarna sloeg het vensterluik tegen de muur, een geluid dat eigenlijk bij de vroege ochtend hoorde, en Oggenfuss, onvriendelijk als angstige mensen in ongewone situaties zijn, riep wat dat moest en wat dat voor manieren waren om iemand midden in de nacht zijn bed uit te jagen.

Een vreemde, hese stem, onderbroken door een lelijke hoest, antwoorde iets onverstaanbaars. Oggenfuss, van Aargaus dialect overgaand op Hoogduits, zei iets terug. De onbekende herhaalde zijn zin. Nu waren de woorden 'alstublieft' en 'bezoeken' te verstaan, maar met zo'n ongebruikelijk accent dat Mimi verheugd zei: 'Een Fransman!'

'Sst!' zei Golde. Ze stond met een lege schaal in haar hand in de open keukendeur, daar waar de gang als geluidstrechter werkte, zodat je ook als je niet nieuwsgierig was alles kon horen wat zich op straat afspeelde. Maar buiten was nu alleen nog de hoest van de nachtelijke bezoeker te horen, Oggenfuss zei nog iets en boven werd een vensterluik dichtgeslagen. Daarna klonk de stem van mevrouw Oggenfuss, haar woorden waren niet te verstaan, maar de toon was dwingend. Na een korte stilte kraakte in het huis ernaast de trap, zonder dat er afzonderlijke voetstappen te horen waren. Zo klinkt het als iemand pantoffels draagt. De voordeur werd opengedaan en Oggenfuss zei met de lijdende stem van iemand die gedwongen wordt tot een beleefdheid die hij niet voelt: 'En, wie bent u? Wat wilt u?'

De vreemde man was opgehouden met hoesten, maar zei nog niets. Bij Meijer in de keuken verroerde zich niemand meer. Als Salomon er later over vertelde, zei hij dat het was of Jozua de maan had laten stilstaan boven het dal van Ajalon. Chanele had een bord uit de teil gepakt; de theedoek was halverwege blijven hangen en het water drupte op de vloertegels. Mimi staaarde naar een haarlok die ze om haar wijsvinger had gedraaid, en Golde stond gewoon stil, wat nog het vreemdste van alles was, want Golde was anders altijd in beweging.

Toen had de onbekende zijn stem terug en zei iets wat iedereen in de keuken verstond.

Hij zei een naam.

Salomon Meijer.

Chanele, wie zoiets anders nooit overkwam, liet het bord vallen.

Salomon sprong op, liep naar de voordeur en deed hem open, zodat er nu twee mannen op het drie treden boven de glinsterende, bevroren straat gelegen stoepje stonden, de een in nachthemd en slaapmuts, met een wollen deken om zijn schouders en een kaars in zijn hand, de ander zonder jas, maar verder correct gekleed. Ze stonden bijna naast elkaar, want de twee deuren van het huis waren maar een armlengte van elkaar

verwijderd. Oggenfuss maakte een overdreven hoffelijk gebaar, waarbij de deken van zijn schouders gleed, en zei op een vormelijke toon, die een merkwaardig contrast vormde met zijn halfnaakte toestand: 'Deze man moet waarschijnlijk bij u zijn, Meijer.' Toen verdween hij in zijn helft van het huis en sloeg de deur achter zich dicht.

De man op straat begon te lachen, hoestte en kromp ineen van de pijn. In het schaarse licht dat uit het huis kwam, was hij maar vaag te zien: een slanke gestalte die een witte bontmuts leek te dragen.

'Salomon Meijer?' vroeg de vreemdeling. 'Ik ben Janki.'

Nu pas zag Salomon dat het geen bontmuts was maar een verband.

Het was een dik, vuilwit zwachtelverband, slordig om het hoofd gewikkeld, met een los uiteinde dat als een oosters ordelint over de schouder van de vreemdeling hing. Nebukadnezar uit de geïllustreerde Bijbelverhalen droeg op de prent waarop Daniël hem zijn droom uitlegt net zo'n tulband. Alleen was de tulband van de Perzische koning met diamanten versierd en niet met bloed. Ongeveer een wijsvinger boven het rechteroog was op het verband een lichtrode vlek te zien, maar als er al een verse wond onder zat, dan leek de vreemdeling geen pijn meer te hebben. Vanonder de rand van de witte stof kringelden een paar zwarte lokken. Een piraat, dacht Mimi, want in de boeken die ze stiekem leende, waren ook zeerovers voorgekomen.

Het gezicht van de vreemdeling was smal, zijn ogen waren groot en zijn wimpers bijzonder lang. Zijn huid was gebruind, zoals bij iemand die veel buiten werkt, wat Salomon verbaasde; de winter had zo lang geduurd dat zelfs de boeren bleek waren nu de lente maar niet wilde komen. In het donkere gezicht leken de tanden opvallend wit.

Ze hadden alle tijd om hem te bekijken en konden rustig zijn roodzwarte uniformjas bestuderen waarvan de distinctieven bij geen enkele hier bekende eenheid onder te brengen waren, ze konden zich verbazen over zijn geelzijden halsdoek die als bij een bohemien twee keer geknoopt was en uitdagend afstak tegen de ruwe stof van de jas, ze konden zijn smalle handen bekijken, de beweeglijke, rappe vingers, de niet bij een soldaat passende, keurig verzorgde nagels, en ze konden wat ze zagen proberen te verklaren als een duister Bijbelvers. Daarbij leek iedereen gebruik te maken van een ander commentaar: Salomon zag in de vreemdeling een sjnorrer voor wie je moest oppassen omdat hij iets van je wilde; Golde werd herinnerd aan haar zoon die, zo God het had gewild, nu even oud geweest zou zijn als deze onverwachte jonge gast; Mimi was teruggekomen van de piraat en had toch gekozen voor een ontdekker, een wereldreiziger die al van alles gezien had en nog veel meer zou zien. Chanele was bezig bij het fornuis en leek niet geïnteres-

seerd in de oplossing van dit aangewaaide raadsel; alleen stond de streep van haar wenkbrauwen hoger dan anders.

De bezoeker had niet gewacht tot hem een stoel werd aangeboden, maar hij had zelf zijn plaats aan tafel uitgekozen, met zijn rug zo dicht bij het fornuis dat Golde bang was dat hij zich zou branden. Nee, had hij geantwoord, als iemand het zo koud had gehad als hij, dan kon hij nooit meer iets te warm vinden.

En daarna had hij gegeten. En hoe!

Nog voor het water voor de thee was opgezet, pakte hij zonder iets te vragen de gojse berches, trok er met ongewassen handen en zonder zegen vuistgrote stukken af en werkte ze naar binnen. Ook toen Salomon hem uitlegde waarom het brood niet koosjer was, bleef hij schrokken, verslikte zich in zijn gulzigheid, hoestte en spugde half gekauwde brokken op tafel. Mimi kreeg zelfs een spetter op haar duifgrijze kamerjas. Ze wreef hem met haar vinger weg en toen alle anderen naar de wonderlijke gast keken, stak ze haar vinger vlug in haar mond.

De fijngehakte eieren waren schoon op, de karper was verdwenen, evenals de haringen, en zelfs de pot met moeder Feigeles zuurkool, waar een kinderrijk gezin een week lang zijn buik mee had kunnen vullen, was voor meer dan de helft leeg. Na een tijdje keek Golde haar man vragend aan, hij knikte berustend en zei: 'Noe ja.' Golde ging naar het kamertje waar het raam achter de tralies altijd een eindje openstond, haalde het pakketje dat ze daar koel had gezet, legde het voor de vreemde man op tafel en sloeg de doek open. En hoewel hij al meer had gegeten dan een hele minjan van vromen na een vastendag, staarde hij even verrukt naar Sarahs kwarktaart als de kinderen van Israël naar het eerste manna in de woestijn.

Toen was ook de taart tot de laatste kruimel opgepeuzeld. De man had zijn bestek neergelegd en hield nu een dampend glas in zijn handen, zo stevig dat je merkte dat hij het nog steeds niet warm had. Chanele had de speciale mix klaargemaakt die ze in dit gezin techieës-hameisem-thee noemden omdat je met die drank, naar men zei, doden kon opwekken: in kamilleaftreksel opgeloste kandijnsuiker met honing en kruidnagels en een flinke scheut sterkedrank uit Salomons persoonlijke fles. De vreemdeling nam grote slokken. Pas nadat hij ook een tweede glas had leeggedronken, begon hij te vertellen.

Hij sprak Jiddisj zoals ze allemaal Jiddisj spraken, niet de soepele, muzikale variant uit het oosten, maar de gezapige, boerse die gebruikelijk was in de Elzas, in het groothertogdom Baden en natuurlijk ook hier in Zwitserland. De melodie was wel een beetje anders – veel eleganter, dacht Mimi – maar ze hadden geen moeite elkaar te verstaan.

‘Ik ben dus Janki,’ zei de man, wiens hoestbui over leek te zijn. ‘Jullie zullen wel van me gehoord hebben.’

‘Zou kunnen.’ Een veehandelaar zegt nooit te vroeg ‘ja’ en nooit te vroeg ‘nee’. Salomon kende vele Janki’s, maar geen speciale.

‘Ik kom uit Parijs. Dat wil zeggen: eigenlijk kom ik uit Guebwiller.’

Salomon schoof zijn stoel achteruit, wat hij zonder het zelf te merken altijd deed als een zaak hem begon te interesseren. Parijs was ver weg, maar Guebwiller was een bekende grootheid.

‘Is de zoon van je oom Josl niet met iemand uit Guebwiller getrouwd?’ vroeg Golde. ‘Hoe heette hij ook alweer?’

Tot haar verrassing was het de vreemde man die haar vraag beantwoordde. ‘Sjmoeël,’ zei hij. ‘Mijn vader heette Sjmoeël.’

‘Heette’ had hij gezegd, niet ‘heet’, en dus prevelden ze allemaal hun zegen voor de Rechter der waarheid en begonnen ze vervolgens door elkaar te praten.

‘U bent ...?’

‘Hij is ...?’

‘Wie was oom Josl?’

Een oom is volgens oud joods gebruik niet gewoon de broer van je vader of moeder, ook een heel ver familielid kan een oom zijn, de boom is belangrijk, niet de afzonderlijke tak. Salomon had die oom Josl niet echt gekend, hij meende zich alleen een kleine, lenige man te herinneren die op een chassene had gedanst tot de lippen van de trompettist pijn deden. Maar toen was Salomon vijftien of zestien geweest, een leeftijd waarop je je voor van alles en nog wat interesseert, alleen niet voor onbekende familieleden die op een bruiloft komen en dan weer verdwijnen.

‘Wie was oom Josl?’ vroeg Mimi nog een keer.

‘Een zoon van oom Chajim, die jij ook niet kent,’ probeerde Salomon uit te leggen. ‘Zijn vader en mijn overgrootvader waren broers.’ En na een poosje voegde hij eraan toe: ‘Geloof ik. Maar ben ik soms moeder Feigele?’ Wat wilde zeggen: ‘Als je het precies wilt weten, moet je het aan iemand vragen die niets beters te doen heeft dan zich de hele dag bezig te houden met familiestambomen.’

‘Misjpoche dus.’ Mimi klonk bijzonder teleurgesteld.

‘Maar heel verre misjpoche,’ zei Janki terwijl hij tegen haar glimlachte.

Hij heeft mooie witte tanden, dacht ze.

‘Mijn vader, Sjmoeël Meijer,’ zei Janki, ‘kwam eigenlijk uit Blotzheim ...’

‘Precies!’ zei Salomon.

‘... en verhuisde toen naar Guebwiller omdat mijn moeder daar een

croeg had waar vooral de boeren graag kwamen. In Guebwiller is immers elke week markt. Eigenlijk was de croeg natuurlijk van mijn grootvader, maar die wilde liever een geleerde zijn en toen zijn dochter trouwde droeg hij alles over aan het jonge paar. Ik heb hem in de gelagkamer altijd alleen maar aan zijn tafel bij het raam achter een grote foliant zien zitten. Onder het studeren zat hij te mompelen en als kleine jongen dacht ik dat hij kon toveren.'

Hij werd alweer schor en Chanele schonk vlug zijn glas vol.

'Maar hij kon helemaal niet toveren,' zei Janki nadat hij een slok had genomen. 'Bij de cholera-epidemie van 1866 schreef hij amuletten, die hij boven alle deuren hing. Alleen kon de ziekte zijn handschrift waarschijnlijk niet lezen.'

'Hij is gestorven,' zei Golde, en dat was geen vraag.

'Ze zijn allemaal gestorven.' Janki roerde met zijn vinger in zijn glas en staarde erin alsof er op de wereld niets interessanter bestond dan een draaikolkje van te lang gekookte kamillebloesems. 'Binnen drie dagen. Vader. Moeder. Grootvader. De oude man heeft zich het langst verzet. Hij lag met wijd opengesperde ogen op zijn bed. Zonder te knippen. Hij dacht zeker dat de doodsengel je niets kan maken als je hem maar in zijn gezicht kijkt. Maar ten slotte knipperde hij toch.' Hij wachtte even en zei toen, nog steeds zonder van zijn glas op te kijken: 'Ik kan hun bedden nóg ruiken. Cholera ruikt niet naar rozen.' Hij schudde een druppel van zijn vinger zoals je bij de seider doet als je tien druppels van je feestwijn morst om je niet al te zeer te verheugen over de tien plagen van Egypte.

Ik zou een zoon van zijn leeftijd kunnen hebben, dacht Golde. En die zou al wees kunnen zijn. Geloofd zij de Rechter der waarheid.

'Je hebt geen broers en zussen?' vroeg ze. Het was de eerste keer dat iemand in dit huis 'jij' tegen hem zei en niet 'u', zoals tegen een onbekende gast.

'Het is niet makkelijk om enig kind te zijn,' antwoordde Janki en Mimi knikte zonder het te merken. 'Dat wil zeggen: het is ook niet moeilijk. Je bent alleen verantwoordelijk voor jezelf en dat is maar goed ook.'

Mimi bleef maar knikken.

'Iedereen verwachtte dat ik de croeg zou overnemen. Ik was nog geen twintig en zou mijn leven lang borrels moeten inschenken, glazen afwassen, tafels schoonvegen en om de verhalen van de dronken boeren lachen. Dat wilde ik niet. Aan de andere kant: dat was wat mijn ouders me hadden nagelaten. Als het voor hen goed genoeg was geweest – wie was ik om iets anders te willen?'

'Je hebt een beslissing genomen?'

Janki schudde zijn hoofd. 'Ik hoefde niets te beslissen. Er kwam nie-

mand meer in de kroeg. In het huis waren te veel mensen gestorven en voor de bijgelovige boeren was het daar niet meer mejoesjev. Ik heb er een redelijke prijs voor gekregen, niet veel, niet weinig, en daarmee ben ik naar Parijs gegaan.'

'Waarom naar Parijs?' vroeg Chanele, die tot nog toe had gezwegen en geluisterd.

'Ken je een betere stad?' vroeg hij op zijn beurt, terwijl hij zijn handen achter zijn hoofd vouwde en ver achteroverleunde. 'Kent iemand een betere stad?'

Dat was een vraag waar niemand in deze keuken een antwoord op wist.

'Ik wilde weg uit Guebwiller. Ik wilde iets worden wat me ervoor zou behoeden daar ooit naar terug te moeten. Iets bijzonders, iets zeldzaams.'

Ontdekkingsreiziger, dacht Mimi, zeerover.

'Ik wilde naar de plaats waar de meesters zijn. Zoals sommige mensen naar Litouwen of naar Polen gaan omdat daar een rabbijn doceert die ze willen navolgen. Alleen zocht ik geen rabbijn.'

'Maar?'

'Een kleermaker.'

Als Janki 'vilder' had gezegd of 'doodgraver', zou de teleurstelling rond de tafel niet groter geweest zijn. Een kleermaker was zo'n beetje het meest alledaagse wat ze kenden, kleermakers had je op elke hoek van de straat, kleermaker, dat was hun buurman Oggenfuss, een schriele, bijziende man die de hele dag op zijn tafel zat en zich door zijn vrouw liet commanderen. Een kleermaker? En daarvoor was hij naar Parijs gegaan?

Janki lachte toen hij hun verbouwereerde gezichten zag, hij lachte zo hard dat hij weer begon te hoesten en zijn gezicht vertrok. Hij hield het uiteinde van zijn hoofdverband als een zakdoek voor zijn mond en gebaarde met zijn andere hand dat hij nog wat thee wilde. Toen de aanval voorbij was, praatte hij met een heel zachte, behoedzame stem verder, zoals je een verzwikte voet slechts aarzelend op de grond zet.

'Neem me niet kwalijk. Dat komt van de kou. En van de honger. Maar ik leef tenminste nog. Dat wil zeggen: sinds ik hier ben leef ik zelfs heel goed. Wat wilde ik ook weer vertellen?'

'Kleermaker,' zei Mimi, die het woord met duim en wijsvinger beetpakte.

'Natuurlijk. Een kleermaker in Parijs, moeten jullie weten, dat is niet zomaar iemand die altijd naar hetzelfde patroon een broek in elkaar zet, of zich bij een jas afvraagt hoeveel stof hij voor zichzelf achterover kan drukken. Natuurlijk heb je die ook, en veel zelfs. Maar die ik bedoel, de echte, dat is heel iets anders. Dat is als ... als ...' Op zoek naar een toe-

passelijke vergelijking keek hij de keuken rond. ‘Als een zonsopgang vergeleken met deze olielamp. Dat zijn beroemde kunstenaars, begrijpen jullie. Grote heren. Die maken geen buiging voor hun klanten. Die nemen zelf geen naald in de hand. Daar hebben ze hun mensen voor.’

‘Een kleermaker is een kleermaker,’ zei Salomon.

‘In een dorp misschien, maar niet in een echte stad. Niet in Parijs. Niet’ – hij liet zijn stem omhooggaan zoals je bij de minjan doet als na het noemen van de goddelijke naam iedereen moet antwoorden met een zegen – ‘niet als je François Delormes heet.’

Niemand in dit huis had ooit van François Delormes gehoord.

‘Ik heb voor hem gewerkt. Hij was de beste, een vorst onder de kleermakers. Iemand die zich kon veroorloven zelfs tegen de keizer nee te zeggen.’

‘Noe,’ zei Salomon, die altijd achterdochtig werd als iemand een zaak te zeer aanprees, ‘het zal niet direct de keizer geweest zijn.’

‘Het was zijn kamerdienaar. De persoonlijke kamerdienaar van Napoleon III. Hij kwam bij monsieur Delormes om een rokkostuum te bestellen. Voor de keizer. Een middernachtsblauw rokkostuum met zilveren borduursels. Zegt Delormes: “Nee.” “Waarom niet?” vraagt de kamerdienaar. Waarop Delormes antwoordt: “Blauw staat hem niet.” Is dat niet fantastisch?’

‘Zo zal het wel niet gegaan zijn.’

‘Ik was er zelf bij! Ik had de staal die de kamerdienaar had uitgekozen in mijn hand.’

‘Middernachtsblauw,’ zei Mimi zachtjes. Dat klonk nog chiquer dan ‘duifgrijs’.

‘U bent dus kleermaker?’ Chanele, die de hele tijd was blijven staan, ging nu ook aan tafel zitten. ‘Wat voor kleermaker?’

‘Helemaal geen,’ zei Janki. ‘Ik had al gauw door dat ik daar niet voor in de wieg gelegd was. Ik heb er misschien wel de handigheid voor, maar niet het geduld. Ik ben een ongeduldig mens. De hele dag een steek en nog een steek en nog een steek, en allemaal precies even lang – dat is niets voor mij. Nee, ik heb in het stoffenmagazijn gewerkt en was erbij als de klanten kwamen. Ik heb hun de stalen laten zien. De rollen stof. We hadden een assortiment ... Alleen al shantoengzijde hadden we in meer dan dertig verschillende kleuren.’

Shantoengzijde, dacht Mimi, en ze wist dat ze in haar leven nooit meer een andere stof mooi zou vinden.

‘Ik heb veel geleerd,’ zei Janki. ‘Over materiaal. Over mode. En vooral over de mensen die zich dat allebei kunnen permitteren. Zij begonnen mij ook te kennen. Ik begon iemand te worden. Iemand heeft me aangemoedigd voor mezelf te beginnen. Hij wilde me daar geld voor lenen.’

Uiteindelijk heb ik een winkeltje gehuurd met een kleine woning. Maar toen heb ik een fout gemaakt.’

‘Een fout?’ vroeg Golde geschrokken.

‘Ik ben teruggegaan naar Guebwiller om de paar meubels van me op te halen die ik had opgeslagen bij een koetsier. Ze waren blij dat ik kwam. Ze ontvingen me hartelijk, namen me in hun armen en lieten me helemaal niet meer los, de schoften!’ De hele tijd had hij met gedempte stem gepraat, maar die laatste woorden schreeuwde hij zo hard en zo woedend dat Golde angstig naar de muur keek waarachter de familie Oggenfuss vast allang lag te slapen.

“Wat fijn dat je er bent,” zeiden ze. Janki’s stem was weer heel zacht geworden, maar er klonk iets in door wat Mimi met een aangename huivering deed denken: als hij iemand van kant zou moeten maken, dan zou hij hem vergiftigen.

“We hebben op je gewacht,” zeiden ze. “Je staat op de lijst.” Ze hadden genoeg tijd gehad om hen te manipuleren. Er was immers niemand die voor me opgekomen zou zijn, die op het juiste moment de juiste man omgekocht zou hebben. Ik stond op de lijst en tegen de lijst viel niets uit te richten. Dus ben ik in plaats van in Parijs een winkel te openen met een stuk of twintig anderen naar Colmar gelopen en soldaat geworden. 20ste korps, 2de divisie, 4de bataljon van het Régiment du Haut-Rhin.’

Er zijn wijnen die je snel moet drinken als het vat aangestoken is, anders worden ze zuur. Zolang het spongat stevig dichtzit blijven ze jaren goed, maar als het eenmaal open is ... Janki’s verhaal stroomde uit zijn mond en net als bij niet goed geperste wijn dreef er van alles in rond wat je dorst of je nieuwsgierigheid kon vergallen.

Hij vertelde over de opleiding, ‘duizend keer hetzelfde, alsof je een tep was, een idioot, of een tep gemaakt moest worden’, over het marcheren, wat zijn chique stadse laarzen niet lang uitgehouden hadden, ‘als je lappen om je voeten wikkelt, moet je ze van tevoren in urine drenken, dat is goed tegen de blaren’, over de paarden van de officieren, die beter behandeld werden dan de jonge rekruten, ‘omdat paarden namelijk trappen’. Hij vertelde hoe het voelt om opeengepropt te zitten met mensen met wie je niets gemeen hebt, hoe je ze moet ruiken en proeven en verdragen, hoe je naar hun moppen moet luisteren waarin je altijd zelf als karikatuur voorkomt, ‘hun op één na populairste onderwerp was het eten en hun op twee na populairste de joden’.

Maar zelfs als hij over dingen vertelde die zo weerzinwekkend waren dat Mimi huiverde als iemand bij wie scherpe brandewijn de keel verbrandt, maar die weet dat de volgende slok beter zal smaken en de daaropvolgende nog beter, zelfs als hij gebeurtenissen beschreef waarbij Golde onwillekeurig haar hand uitstak alsof ze hem moest wegtrekken

en in veiligheid brengen, ja, zelfs als hij zinspeelde op ervaringen die onvermijdelijk zijn als jongemannen zo dicht op elkaar leven – Chanele trok haar wenkbrauwen op en Salomon zei waarschuwend ‘Noe!’ –, zelfs dan had zijn relaas nog een ondertoon van verlangen, de herinnering aan tijden die weliswaar niet goed waren, maar toch altijd nog beter dan de tijden die erop volgden, en ze wisten allemaal wat er gevolgd was. Zelfs in Endingen, waar de golven van de wereldgeschiedenis slechts vermoeid tegen de oever sloegen, waren ze van de oorlog op de hoogte, hadden ze gehoord van de gevangenneming en afzetting van de keizer, van de grote veldslag op 1 september waarbij honderdduizend Fransen waren gesneuveld – en Janki was er misschien bij geweest, had de verschrikkingen van die dag meegemaakt en was slechts door een wonder, door een waar nes mien hasjomajim gered.

‘Nee,’ zei Janki en hij maakte een geluid waarvan je niet wist of het een lach, een hoest of een snik was, ‘in Sedan ben ik niet geweest. Wij waren pas opgeroepen en hebben dat niet meer meegemaakt. Ze hebben ons nog wel de eed laten afleggen. Op de keizer. Of op het vaderland. Op wat dan ook. Ik weet het niet. Een stokoude kolonel heeft de eed voor ons uitgesproken. Zo iemand die een holle rug moet maken om van alle onderscheidingen niet voorover te vallen. Hij praatte met een heel hoge, schrille stem. Waar wij in het gelid stonden waren de woorden niet te verstaan. Ik heb dus iets gezworen zonder te weten wat.’ Deze keer was het duidelijk een lach, maar geen aangename. Als dit een koehandel was, dacht Salomon, zou ik nu niet kopen.

‘Ik weet niet wat ik in een veldslag gedaan zou hebben,’ zei Janki. ‘Waarschijnlijk zou ik geprobeerd hebben ervandoor te gaan.’

Nee, dacht Mimi, dat zou je niet.

‘Maar zover kwam het niet. We moesten alleen de hele tijd marcheren. Ik ben er nooit achter gekomen of we van de Duitsers vandaan liepen of naar hen toe. Marcheren, marcheren en maar marcheren. Op een keer vijftien uur aan één stuk en op het eind waren we weer in hetzelfde dorp waar we begonnen waren. Zes uur heen en negen uur terug. Zonder eten. We marcheerden niet meer, we kropen. Maar een vijandelijke soldaat heb ik nooit gezien. Ze hadden geen tijd voor ons. Ze hadden het te druk met het winnen van de oorlog. Toen de oude kolonel met de vogelstem, de opperbalmeragges van de beëdiging, ons vertelde dat alles voorbij was, lagen we op apegapen en waren we zo moe dat we niet eens konden opstaan om te luisteren, terwijl hij zulke mooie patriottische woorden gebruikte. Als je hem mocht geloven was de capitulatie een triomf. Waarom ook niet? Wat heb je aan een oorlog als je achteraf geen held kunt zijn? Ook ik zal mijn kinderen ooit vertellen dat ik gevochten heb als een leeuw.’

Ze waren allemaal beleefd en stelden de vraag niet. Maar ook ontwikkende blikken kunnen prikken als naalden. Chanele wreef een droog bord nog droger, Golde zoog op haar onderlip en Salomon frunnikte aan een weerbarstige piek in zijn bakkebaard. Alleen Mimi begon met ‘Hoe ...?’, maar ze hield meteen weer op en streek met haar hand over haar voorhoofd, precies over de plek waar op Janki’s vuilwitte tulband de bloedvlek zat.

‘Dat verband?’ vroeg hij. ‘O, het verband.’ Hij strekte met een elegant uitnodigend gebaar zijn arm uit, zoals de jonge prins die in een van Mimi’s romans een mooie keukenmeid ten dans vroeg. ‘Zou u mij behulpzaam willen zijn, mademoiselle?’ vroeg hij aan Chanele.

De knoop peuterde hij zelf los, maar zij verwijderde het verband, langzaam en zorgvuldig, zoals je voor het voorlezen de Heilige Schrift uit de doeken wikkelt. Het was zo stil in de keuken dat iedereen schrok toen de eerste munt op de grond viel.

Alleen Janki verroerde zich niet. ‘Er wordt veel gestolen bij de brave kameraden,’ zei hij. ‘Dan moet je een goede schuilplaats bedenken voor je kapitaaltje.’

Hij is een zeerover, dacht Mimi.

Hij is een gannef, dacht Salomon.

Opnieuw rinkelde er iets op de tegels, toen was Chanele zover en pulkte ze de munten zodra ze zichtbaar werden uit het verband. Wat er ten slotte in een keurig rijtje op tafel lag, in zilver en twee keer zelfs in goud, was een geslagen prentenboek van de Franse geschiedenis: Lodewijk XV als dikke baby, Lodewijk XVI als dikke volwassene, de gevleugelde genius van de revolutie, Napoleon als Griekse buste, Lodewijk XVIII met vlechtjes, Louis-Philippe met lauwerkrans en Napoleon III met snor.

‘Het bloed op het verband is echt,’ zei Janki. ‘Maar het is gelukkig niet van mij.’

En toen – hij leek nu net zo wakker als hij bij zijn aankomst uitgeput was geweest – vertelde hij dat ze na de wapenstilstand weer hadden moeten marcheren, marcheren, marcheren en maar marcheren, dat eerst niemand wist waarnaartoe omdat geen enkele meerdere hun iets had uitgelegd – ‘Ze houden je dom, anders zou niemand soldaat blijven’ –, dat zich toen langzaam het gerucht had verspreid dat hun generaal, die de oorlog niet had kunnen winnen, nu ten minste de nederlaag wilde winnen en dat het er niet meer om ging de Duitsers te verslaan, maar alleen niet in hun handen te vallen, dat ze ten slotte volkomen uitgeput de grens waren gepasseerd en met een belachelijk gevoel van trots op de besneeuwde weg voor de Zwitserse soldaten nog een keer in de pas waren gaan lopen – ‘Het was in feite maar een armzalig zootje en toch waren we een heel leger’ –, dat ze hun geweren in keurige piramides

tegen elkaar hadden gezet, steeds acht aan acht, terwijl de officieren hun degens natuurlijk hadden mogen houden, dat de hoge heren correct en bijna vriendschappelijk met elkaar waren omgegaan, of ze nu interneerden of geïnterneerd werden – ‘Als ze niet op elkaar schieten, zijn ze één grote misj pooche’. Hij vertelde met glinsterende ogen hoe de eerste soep had gesmaakt, dat die kokendheet uit de grote ketel was geschept, maar dat niemand met eten wilde wachten, nog geen minuut, dat ze hun mond hadden verbrand en toch gelukkig waren geweest, dat een Zwitserse soldaat – ‘Hij droeg een uniform, maar hij praatte als een burger’ –, zich had verontschuldigd, echt verontschuldigd dat hij niets beters te bieden had dan wat stro op de vloer van een schuur – ‘Alsof we anders met een zijden slaapmuts op onder een donzen dekbed sliepen’ –, dat ze in het kamp eindelijk tijd hadden om uit te rusten, dat ze hadden geslapen, alleen maar geslapen, een nacht en een dag en nog een nacht. Hij praatte steeds vlugger, zoals je op Grote Verzoendag bij het laatste gebed steeds vlugger praat omdat het vasten erop zit en het eten wacht. Hij legde uit dat het kamp helemaal geen kamp was geweest maar gewoon een dorp, een ingesneeuwd boerengat in de Jura waar de bewakers zich net zo verveelden als de bewaakten, dat ze met elkaar aan de praat waren geraakt en zijn Jiddisj daarbij van pas was gekomen, dat hij vriendschap had gesloten met een soldaat uit Muri die zijn gebrekkige Frans op hem wilde uitproberen, hij imiteerde de man, heen en weer wippend als een badchen die op een bruiloft de gasten vermaakt, deed voor hoe de man hem woord voor woord had nagezegd zonder gevoel voor de melodie – ‘Een menuet op klompen’ –, hij maakte hen aan het lachen, wat hem toch stoorde, want hij wilde zich niet laten onderbreken, net zomin als hij daarvoor bij het eten een onderbreking had geduld, hij dreunde zijn verhaal op als een gebed waarvan je elk gedeelte al duizend keer hebt herhaald: dat de soldaat drie louis d’ors van hem vroeg maar ten slotte toch genoeg nam met één, dat hij zelfs de weg voor hem opschreef, van de ene grote plaats naar de andere, dat het een koud kunstje was geweest om tussen de patrouilles door weg te wandelen omdat ze geen rekening hielden met vluchtpogingen of omdat het hun niet interesseerde – ‘Eén meer of minder, wat maakte dat nou uit?’ –, dat hij toen gemarcheerd had, gemarcheerd, gemarcheerd, gemarcheerd, eerst alleen ’s nachts, maar al gauw ook overdag, dat hij in hooibergen had geslapen en een keer in een hondenhok, dicht tegen de waakhond aan die het net zo koud had als hijzelf, dat hij vergeefs had gebedeld bij achterdochtige boeren die hem niet eens groetten, dat hij op de markt in Solothurn ook een keer had gestolen, een met amandelspijs gevulde bruine cake, het aller-, aller-, allerlekkerste wat hij ooit had geproefd, dat ‘Endingen’ al die eindeloze dagen een toverwoord voor hem was geweest waarmee hij

zich moed had ingesproken, dat hij had gehuild van geluk toen iemand tegen hem zei dat hij nog maar tot het volgende dorp moest, dan was hij er, dat hij het gevoel had gehad dat de tranen op zijn gezicht bevroren, dat hij koud tot op het bot en uitgehongerd was aangekomen en dat een goj toen de deur had opengedaan en hem had uitgescholden, en dat hij nu hier was en hier wilde blijven, bij zijn familie, voor altijd.

Voor altijd? dacht Salomon.

Voor altijd, dacht Mimi.